Projekt:
Traditionell ekologisk kunskap om markutnyttjande hos samer i världsarvet Laponia

SWEDISH NATIONAL HERITAGE BOARD
RIKSANTIKVARIEÄMBETET
Ink 2012 -07- 03
Dnr: 353-3434-2008

Ansvarig institution:
Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum
Box 116
SE-962 23 Jokkmokk

Samfinansiärer:
Sametinget
Naptek/CBM (det samiska initiativet)
Samefonden
Ájtte
Jokkmokks kommuns minoritetsspråkgrupp

Samarbetsparter:
Samebyarna i världsarvet Laponia
Laponiaprocessen Mijá ednam
Sameskolan i Jokkmokk

Projektledare:
2009-2010
Museilektor Berit Inga, född 1951, Ájtte.

2011
Museichef Kjell-Åke Aronsson, född 1953, Ájtte.
kjell-ake.aronsson@ajtte.com

Projektmedarbetare:
Kajsa Kuoljok, född 1967, Ájtte.

Sammanfattande projektresultat:
Projektets syfte var att kartlägga och dokumentera traditionell kunskap bland samer i världsarvet Laponia, bevara kunskaperna för framtiden och sprida denna kunskap till flera målgrupper. Inom projektet har ett omfattande dokumentationsarbete genomförts genom intervjuer och kartläggning med den s.k. mapping-metoden. Tillsammans med mappingen bildar intervjumaterialet en kulturell karta över området. Genom mapping-metoden framträder bilden av ett mångfacetterat landskap med ett rikt kulturellt innehåll. Projektets dokumentationsarbete bygger på erfarenheter från liknande arbete bland andra urfolk. Det insamlade materialet finns arkiverat i Ája – Ájttes arkiv och bibliotek.

Projektet har inte i första hand fokuserat på hur renskötseln bedrivs i Laponia eftersom det redan finns en rätt omfattande dokumentation om denna. Istället har andra delar av naturresursutnyttjandet och markanvändningen uppmärksammats och de samiska termerna har dokumenterats. Användningen av växter har särskilt uppmärksammats. Inom projektet har frågan om vad som skiljer traditionell kunskap från akademisk vetenskaplig kunskap diskuterats. Bägge kunskapsformerna har sin empiri. Det som skiljer den traditionella kunskapen från den akademiska är inte i första hand dess ålderdomlighet utan det sätt på vilket den är tillägnad och använd. Den är inte heller statisk utan förändras över tid. Delar av

denna kunskap kan leva vidare men också förändras medan andra delar har eller riskerar att falla i glömska. Ett mål med projektet har också varit att dokumentera sådan kunskap som riskerar att försvinna. En viktig erfarenhet inom projektet är också betydelsen av det samiska språket som bärare av traditionella kunskaper och begrepp.

Nationalistiska och rasbiologiska idéer kom länge att prägla forskningen om samerna som ansågs bäst lämpade som nomadiska renskötare. Det har fått till följd att andra delar av markanvändningen hamnat i skymundan. I själva verket utnyttjades ett spektrum av tillgångar i naturen och projektet har därför uppmärksammat delar av naturresursutnyttjandet som inte lyfts fram tidigare.

Ett syfte med projektet har varit att sprida kunskaperna till fler målgrupper och undersöka hur traditionell ekologisk kunskap ska kunna leva vidare i nästa generation. Pedagogiska erfarenheter från aktionsforskning med urfolksperspektiv har prövats i samband med att sameskolans elever i olika åldrar bjöds in till Ájttes Fjällträdgård för att själva studera och tala om växters användning.

Under projektets gång har flera tematiska utställningar producerats. En ambition med projektet var också att dokumentationen av traditionell kunskap skulle kunna användas i arbetet med att skapa en ny förvaltning och informationsstruktur för världsarvet Laponia. Ájtte deltar i projektet "Besöksmål världsarvet Laponia" med mål att bygga upp en ny informationsstruktur kring världsarvet.

Bakgrund och syfte med projektet:

Bildtext: Karta över världsarvet Laponia

Utnämningen av världsarvet Laponia 1996 skapade ett särskilt intresse för området. Laponia blev världsarv genom den storslagna naturen och den levande samiska kulturen. Fortfarande är fokuseringen ofta på den storslagna naturen som beskrivs som vildmark medan den samiska kulturen kommer i skymundan.

Projektets syfte var att dokumentera den markanvändning som samer har eller har haft i världsarvet Laponia. Projektet handlar om traditionella ekologisk kunskap bland samer som har eller har haft sin verksamhet inom området. Forskning om traditionell ekologisk kunskap är fortfarande ett nytt forskningsfält i Sverige. Under 2008 arbetade Ájtte med ett pilotprojekt i ämnet med medel från Naptek/CBM och Sametinget. Erfarenheterna från pilotprojektet var utgångspunkt för detta forskningsprojekt.

Syftet med pilotprojektet var att arbeta fram en metodik som kunde användas i kommande projekt. Vad som ska gälla för det material som samlas in av Ájtte följer i stort ICOM:s etiska regler. Varje informant ska vara införstådd med och godkänna dessa regler. Det är viktigt att den kunskap som dokumenteras finns tillgänglig för framtiden så att den kan föras vidare även om de människor som var dess bärare inte längre är i livet.

Syftet med projektet är att bygga upp en bank med kunskap som annars skulle riskera att försvinna. Den teknologiska utvecklingen har medfört att mycket av den gamla traditionella kunskapen inte längre är lika nödvändig i det dagliga livet. Viktiga kunskaper och erfarenheter riskerar att försvinna för alltid om de inte dokumenteras.

Projektet har inte fokuserat på hur renskötseln bedrivs i Laponia. Det finns redan en rätt omfattande dokumentation och forskning kring renskötseln där bl.a. Ernst Mankers arbeten och Hugh Beachs forskning kan nämnas. Projektet har istället uppmärksammat andra delar av naturresursutnyttjandet och markanvändningen. I anslutning till detta har de samiska termerna dokumenterats.

En fråga är hur traditionell ekologisk kunskap ska kunna leva vidare i nästa generation – finns det någon framtid för denna typ av kunskap? Övergripande mål för projektet har varit att:

1. Kartlägga och dokumentera traditionell kunskap i Laponia
2. Bevara kunskaperna för framtiden
3. Sprida lokal och traditionell kunskap till flera målgrupper

En ambition med projektet var också att projektets dokumentation och insamling av traditionell kunskap skulle kunna användas i Laponiaprocessens arbete med att skapa en ny förvaltning och informationsstruktur för världsarvet. I Laponiaprocessen har samebyarnas Laponiaorganisation Mijá Ednam, Jokkmokks och Gällivare kommuner samt Länsstyrelsen i Norrbottens län och Naturvårdverket deltagit.

Teori och metod:
Det som är speciellt med traditionell kunskap är inte dess ålderdomlighet utan sättet den är tillägnad på och använd (Barsch 1999). Genom långvarigt bruk av platser har kunskaper traderats och överförts mellan generationerna. Traditionell kunskap kan föras vidare från en person till en annan, men kan också vara resultat av en människas förvärvade kunskaper efter ett långt liv. Med Konventionen om biologisk mångfald har urfolkens traditionskunskap och traditionsbaserade praxis en central plats i globala diskussioner om bärkraftigt resursbruk och utveckling (Tunón 2004).

Elina Helander menar att när man talar om traditionell samisk kunskap så tänker man i första hand på den kunskap som samerna själva äger, använder och beskriver (Helander 1997). Traditionell samisk kunskap är sådan erfarenhetsbaserad kunskap som används i vardagslivet och omfattar en praktisk och teoretisk kunskap om nyttjande av den yttre naturen men också en förståelse av inre sammanhang, "psykologiska" förhållanden, andlighet, sociala relationer, sociala och kulturella institutioner och förhållanden (Bergström 2001). Samisk traditionell kunskap baserar sig i stor utsträckning på de iakttagelser som man gör redan som barn i och med att man följer med de vuxna och deltar i deras arbete.

I projektet har dokumentationen av traditionell kunskap skett genom intervjuer. Fotografering har använts som ett komplement till intervjuerna. Inledande intervjuer har genomförts i personernas hem. Intervjuerna har genomförts som kvalitativa eller öppna intervjuer eller som de ibland kallas – ostrukturerade (Kvale 1997). Som ett stöd i bakgrunden har en frågelista funnits men intervjuerna har varit flexibla och anpassats efter det som personen vill prata om. Som dokumentationsverktyg har en H2 handyrecorder använts. Under hela projektet har dagbok och intervjuprotokoll förts. Enbart antecknade intervjuer kan vara svåra att återge. Vid en inspelad intervju flyter samtalet lättare och en fördel är att informantens egen röst och uttal av olika ord bevaras för framtiden. Innan intervjun har informanten upplysts om syftet och fått ge sitt godkännande.

Bildtext: Besök i Ájttes föremålsarkiv med informant.

Ájttes föremålsarkiv har också besökts tillsammans med en av informanterna. I samband med besöket filmades informanten när han berättade om föremålen och deras användning. Informanten filmades också ute i naturen där han demonstrerade vissa sysslor.

Information har också samlats genom den metod som kallas mapping. Det innebär att informationen om olika platsers användning markeras på en karta. Antropologen Hugh Brody som arbetet med metoden har visat vilken betydelse metoden haft för de urfolk som medverkat i sådan kartläggning. Terry N. Tobias har problematiserat kontinuitet och förändringar i kunskapstradition och vi har utgått från hans arbete i vår dokumentation (Tobias 2000).

Tillsammans med mappingen bildar intervjumaterialet en kulturell karta över området Laponia. Det innebär att människorna genom sina berättelser, vilka knyts till olika platser, ger bilder av ett område med ett rikt innehåll. Det som för den utan förkunskaper framstod som en "vildmark" blir till ett landskap med ett rikt kulturellt innehåll.

Det insamlade materialet finns arkiverat i Ája – Ájttes arkiv och bibliotek. Ljud och bild digitaliseras så att det är möjligt att överföra till nya medier i framtiden.

Resultat och effekter:

Projektets ambition var att undersöka fem olika problemområden. Det gällde dokumentation av traditionell ekologisk kunskap innefattande samiska termer, dokumentation av historier och berättelser om hur människan ska bete sig när resurserna i området ska nyttjas, analys av traditionell kunskap i förhållande till vetenskaplig kunskap, hur och om den traditionella

kunskapen ska kunna leva vidare. Vidare skulle projektet reflektera kring vilken påverkan världsarvsutnämningen fått.

Inom det sistnämnda problemområdet är det ännu för tidigt att göra några mer djupgående och vidlyftiga reflektioner. När detta projekt nu slutrapporteras kan vi konstatera att en ny förvaltning för världsarvet Laponia, *Laponiatjuottjudos* håller på att etableras. Samebyarna är i majoritet i denna nya förvaltning. Ájtte deltar i ett stort projekt "Besöksmål världsarvet Laponia" med mål att bygga upp en ny informationsstruktur kring världsarvet. Ájttes utställningar byggs ut till ett besökscentrum som ska fungera som en större besöksnod inom denna nya informationsstruktur. Den ambition som inledningsvis fanns att den kunskapsbank som byggs upp genom projektet skulle kunna användas i arbetet med samebyarnas förvaltningsplan för världsarvet kommer därför att kunna uppnås.

Den dokumentation av traditionell kunskap som utförts genom projektet är omfattande. Projektintervjuerna finns bevarade på extern hårddisk och som CD-skivor. Materialet är tillgängligt genom Ájttes arkiv och bibliotek –Ája. Material finns också tillgängligt på Ájttes hemsida under projektets flik.

Inom projektet har vi diskuterat hur traditionell kunskap skiljer sig från akademisk vetenskaplig kunskap. Bägge kunskapsformerna har en empiri. Det som skiljer den traditionella kunskapen från den akademiska är inte dess ålderdomlighet utan det sätt på vilket den är tillägnad och använd. Traditionell kunskap är inte heller statisk. Den kan byggas på och förändras över tiden. Slutsatsen är att den traditionella kunskapen till delar kommer att leva vidare men också förändras. Andra delar har eller kommer att falla i glömska.

De stora och delvis omvälvande teknologiska förändringar som påverkat den samiska kulturen under förhållandevis kort tid har medfört att mycket av den traditionella kunskapen riskerar att helt gå förlorad. Det är väsentliga kunskaper kring hur man kan leva av det naturen ger och hur man beter sig i förhållande till naturen. Ett område som vi särskilt lyft fram i projektet är användningen av växter (Kuoljok 2012). Här har vi också inriktat oss på att göra kunskapen lättillgänglig genom en publikation på svenska, lule- och nordsamiska. Vid planeringen av projektet fanns en workshop med ungdomar med. Denna kom att ersättas av den aktivitet där eleverna från Sameskolan inbjöds till museets Fjällträdgård för att själva studera och tala om växters användning. Elevernas teckningar finns nu med i en pedagogisk skrift om växters användning.

Erfarenhet och resultat från projektet kommer också att användas i ett nytt interregionalt forskningssamarbete med Árran, Lulesamisk senter i Tysfjord, Norge. Fokus i detta projekt är markanvändning, traditionell kunskap och samiska samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv. Ett av delprojekten handlar om samisk traditionell kunskap i relation till kulturlandskapet. De pedagogiska forskningserfarenheter för vilka redogörs nedan kommer att tillämpas i detta nya projekts kulturmiljöpedagogiska del. Ambitionen är att göra en lättillgänglig handledning till kulturmiljön för lärare och elever liknande den som gjorts kring användningen av växter.

Resultatens placering i förhållande till nationell och internationell översikt av tidigare forskning inom området:

Under 2006 genomförde Per Mikael Utsi på Naptek:s och Sametingets uppdrag en utredning om hur väl dokumenterade samiska traditionella kunskaper och sedvänjor är (Utsi 2007). Utsi konstaterar att tidigare kartläggning av samiskt markutnyttjande främst beskrivit renskötselns

markanvändning. Perspektivet i tidigare studier har varit ett utifrån eller myndighetsperspektiv. Av tidigare studier kan Ernst Mankers arbeten särskilt nämnas. Av särskild relevans för Laponia området är undersökningen av de svenska fjällsamerna (Manker 1947, 1953). En liknande men mindre undersökning utfördes av Ingrid Bergstrand och Petter Spik. Utifrån Spiks berättelser dokumenterades fr.a. den egna familjens flyttningsvägar och boplatser (Bergstrand & Spik 1998).

Den internationella forskningen om traditionell kunskap är rätt omfattande (Usher 2000). Urfolkens kunskap har också börjat efterfrågas i större utsträckning eftersom levnadssättet ofta är ekologiskt hållbart jämfört med storskaliga industrisamhällen (Nordin-Jonsson 2010). I det samiska sammanhanget är forskningsfältet dock relativt ungt (Dunfjell 1993). Bland svenska studier med utgångspunkt i samisk traditionell ekologisk kunskap kan arbeten av Inga (2007, 2008) och Ryd (1999, 2001, 2005, 2007) särskilt nämnas.

Arbetet i detta projekt har fr.a. handlat om att utveckla metoder att dokumentera traditionell samisk kunskap. Utgångspunkten har varit den samiska kulturen och samisk terminologi förmedlad genom muntlig tradition. Språket har en associativ kraft och olika namn på platser kan vara knutna till olika sätt att bruka markerna. Informanterna har förutom kunskapen om naturen även ett ordförråd som avspeglar den traditionella kunskapen. Genom tillskott av medel från flera finansiärer har ett omfattande dokumentationsarbete kunnat genomföras inom projektet. Att kartlägga, dokumentera och bevara kunskaperna har varit viktiga mål med projektet. Erfarenheterna från andra urfolk som använt mapping-metoden för att kartlägga användningen av landskapet har tillvaratagits i projektet (Tobias 2000).

Forskningen om traditionell kunskap i relation till registreringar i landskapet, arkeologi och kulturmiljövård är ett närmast obearbetat område i Sverige. Aronsson (1991, 1993) använde i sin forskning traditionell kunskap, muntliga traditioner, samiska naturnamn och termer i samband med urvalet av undersökningslokaler och vid tolkningar av undersökningsresultaten från analyser av renvallar. Ojala (2009) har diskuterat arkeologin roll i relation till samisk identitet och politik. I Norge har denna diskussion varit betydligt mer omfattande. Med utgångspunkt från ett dokumentationsprojekt på sydsamiskt område har Fossum och Norberg (2012) behandlat frågor kring traditionell kunskap, landskap, kulturminnen och identitet samt gett en översikt av forskningen.

I tidigare akademisk forskning har sedan länge tillbaka en rad företeelser beskrivits som "samiska" eller "icke samiska". Tolkningarna har varierat över tid och det har varit genomgående att forskningen utgått från institutioner utanför det samiska samhället och bosättningsområdet. Forskning som bygger på samisk traditionell kunskap tar in den erfarenhetsbaserade kunskap som inte nödvändigtvis finns nedskriven någonstans. Utgångspunkten är inte akademisk forskning. Det innebär att kunskaper och perspektiv som inte tidigare uppmärksammats lyfts fram. Härigenom berikas också den akademiska vetenskapliga forskningen. Atalay (2006) har diskuterat detta förhållande mellan traditionell urfolkskunskap och akademisk forskning.

Ett problemområde inom projektet har också varit att studera hur traditionell ekologisk kunskap ska kunna leva vidare i nästa generation. Inom projektet bjöds Sameskolans barn i olika åldrar in till Ájttes Fjällträdgård för att titta på olika växter och prata om deras användning. Ur barnens frågor och funderingar växte det fram en text med teckningar som blev en populärvetenskaplig skrift om växter med texter på tre språk (Kuoljok 2012). I detta arbete har projektet prövat erfarenheterna från Nuttis (2010) aktionsforskning med

urfolksperspektiv. Teoretiska utgångspunkter för Nuttis forskning har varit Smiths (2000, 2003) teori om urfolksperspektiv, Banks (2004) teori för integrering av multikulturellt och interkulturellt innehåll i undervisningen samt Bernsteins (1996, 1999) rekontextualiseringsteori.

Resultatens relevans för kulturmiljön, kulturarvet och kulturmiljöarbetet:
Under förra hälften av 1900-talet fick nationalismen en stark position inom den svenska kulturarvsförvaltningen i likhet med många andra länder. Grundberg (2000) har diskuterat hur denna kulturnationalistiska förvaltning skapade nationens kulturarv. I förhållande till den samiska kulturen fick också rasbiologin en framskjuten position i Sverige. Ledande Norrlands- och sameforskare som Karl Bernard Wiklund, Gustav Hallström och Ernst Manker var inte bara påverkade av utan också öppna anhängare av de rasbiologiska idéerna. Norrlandsarkeologen Hallströms roll har belysts och diskuterats av Baudou (1997). Så sent som 1947 höll Manker fast vid rasbiologin i sitt sammanfattande arbete om de svenska fjällsamerna. Aronsson (2010) har diskuterat hur de rasbiologiska idéerna formade bilden av den samiska kulturen. I förlängningen har nationalismen och rasbiologin påverkat arbetet med kulturmiljön och kulturarvet långt fram i tiden.

Enligt de rasbiologiska idéerna var samerna som folk bäst lämpade som nomadiska renskötare. Detta kom också tydligt till uttryck i dåtidens samepolitik, den s.k. "lapp ska vara lapp" politiken (Lantto 2008, 2010). Det är mot denna bakgrund vi kan förstå varför den dokumentation och forskning som gjorts om samisk kultur främst haft fokus på renskötseln och nomadismen. Det har fått till följd att andra delar av markanvändningen och naturresursanvändningen hamnat i skymundan. I själva verket var det samiska samhället i hög grad uppbyggt på ett självhushåll med en kombination av näringar som renskötsel, jakt, fiske och insamling. Dunfjell (1993) har frambållit att ett samiskt nyttjande av landskapet är byggt på generationers erfarenheter och anpassning till naturen och dess resurser. Det var en livsnödvändighet att kunna nyttja ett spektrum av tillgångar i naturen. Spåren i landskapet är diskreta och det är bara ett fåtal som kan läsa dem.

En ambition vid starten av detta projekt var att det skulle skulle kunna samverka med den dokumentation av fjällens biologiska kulturarv som Ájtte påbörjade 2008 med stöd från RAÄ (Aronsson & Israelsson 2008). De särskilda medlen för kunskapsunderlag drogs emellertid in för budgetåret 2009 varför denna dokumentation av det biologiska kulturarvet i fält inte kunde genomföras som planerat parallellt med forskningsprojektet. Nya medel har emellertid beviljats för 2012.

I projektet har vi inte sett till en näring utan på de olika sätten att använda naturen. Det innebär att det finns en mängd erfarenheter om ett och samma geografiska område. Intervjuer har gjorts med både kvinnor och män eftersom de rör sig i olika sfärer och bär på olika typer av kunskap (Kuoljok 2011). Genom mapping-metoden framträder bilden av ett mångfacetterat landskap med ett rikt kulturellt innehåll.

Världsarvet Laponia består både av ett materiellt arv med lämningar av renvallar, rengärden, getkåtor, kåtor och bodar m.m. och ett immateriellt kulturarv med kunskapen om markerna, minnena och berättelserna. Härtill kan också läggas det biologiska kulturarvet. Samisk etnobiologi är ett forskningsfält som fått större uppmärksamhet under senare år även om själva forskningstraditionen kan sägas ha börjat med Linnés lappländska resa 1732 (Svanberg & Tunón 2000). Inom projektet har användningen av växter särskilt uppmärksammats.

Den samiska kulturmiljön består inte bara av byggnader, de lagskyddade kulturminnena och andra kulturlämningar utan av den helhet som dessa formar tillsammans med det biologiska kulturarvet och det immateriella kulturarvet. Åhrén (1988) använde begreppet "det samiska rummet" för att beskriva denna helhet.

Kvarstående arbetsinsatser:
Detta projekt om traditionell ekologisk kunskap bland samer i världsarvet Laponia har pågått under 3 år. Projektet föregicks av ett pilotprojekt med stöd från Naptek/CBM och Sametinget. Inom pilotprojektet prövades fr.a. dokumentationsmetoder. Projektet har avrapporterats genom olika artiklar, föreläsningar, tematiska utställningar vid Ájtte, en populärvetenskaplig skrift om växter och en projektrapport (Kuoljok 2011). En del uppföljningar i fält kommer dock att genomföras under sommaren 2012 inom ramen för ett särskilt projekt "Kulturmiljöer i högfjällen" med stöd av kulturmiljömedel från Länsstyrelsen i Norrbottens län.

Resultat från projektet kommer att tillföras arbetet med en ny informationsstruktur för världsarvet Laponia inom projekt "Besöksmål världsarvet Laponia". För detta ansvarar Ájtte som medverkande part i informationsprojektet. Med slutredovisningen och denna kortfattade vetenskapliga slutrapport till Riksantikvarieämbetet avslutas detta projekt.

Resultatspridning – nuläge och framtidsläge:
Under projektperioden har resultat från projektet presenterats löpande vid olika seminarier, bl.a. i Jokkmokk och Östersund och genom artiklar och småskrifter. I skriften *Samiska växter i Laponia* (Kuoljok 2012) har en del av kunskaperna från projektets intervjumaterial sammanställts till en bok som i första hand är riktad till en yngre generation. Boken lyfter fram samernas egen traditionsburna kunskap och erfarenhet, vår *árbbediehto* som är en grund för samisk kultur och identitet. *Árbbediehto* är en kunskap som flertalet i den äldre generationen haft förmånen att förvärva genom traditionella överföringsmetoder, genom att delta i arbete och höra berättelser. Detta är något som många i den yngre generationen inte har möjlighet att få ta del av idag. Boken är skriven på svenska, lulesamiska och nordsamiska. Språket är centralt vid överföring och bevarande av traditionell kunskap och samiskan är ett ordrikt språk. Om man ser till alla benämningar som finns om naturen så är det tydligt att det samiska språket i sig själv innehåller mycket av denna kunskap. Att vidareförmedla den kunskapen är därför viktigt. Idag måste man också använda sig av andra metoder än kunskapsöverföring genom den äldre generationen som t.ex. böcker.

Bildtext: Omslagsbild skriften *Samiska växter i Laponia.*

Det finns idag få böcker på samiska och endast en del av dessa vänder sig till samisktalande barn och ungdomar. Boken om växter lyfter fram den lokala kunskapen och förhoppningen är att den ska utgöra en inspirationskälla för barn, skolelever, lärare och andra intresserade. Boken har delats ut till eleverna på Sameskolan som har medverkat i projektet, till Sameskolan och andra skolor i kommunen för att kunna nyttjas som undervisningsmaterial. Ett nytryck av boken har gjorts på Ájttes bekostnad och den kommer att säljas i Ájttes butik och Fjällträdgården. Den kommer också att kunna beställas från Ájttes butik.

Under projektets gång har flera utställningar producerats med olika teman utifrån det insamlade intervjumaterialet. Utställningshäftena finns för utlåning på museets bibliotek – Ája. Kajsa Kuoljok kommer att medverka i arbetet med kunskapssammanställningar för besöksnoderna inom projektet "Besöksmål världsarvet Laponia". Där kommer resultat och kunskaper från projektet att göras tillgängliga för flera målgrupper och en bredare allmänhet.

Referenser:

Aronsson, Kjell-Åke. 1991. *Forest reindeer herding A.D. 1-1800: an archaeological and palaeoecological study in northern Sweden.* Archaeology and Environment 10. Umeå.

Aronsson, Kjell-Åke. 1993. Samiska kulturmiljöer i fjällnära skog. Exemplet Bijelite. *Arkeologi i Sverige.* Ny följd 2. Riksantikvarieämbetet. Sid. 236-253.

Aronsson, Kjell-Åke. 2010. Stig Wesslén och bilden av det samiska. E. Mårald & C. Nordlund. (Red.) *Kamerajägaren. Stig Wesséns skildringar av naturen och det samiska.* Kungl. Skytteanska Samfundet. Umeå. Sid. 175-178.

Aronsson, Kjell-Åke & Israelsson, Isse. 2008. *Kunskapsuppbyggnad om fjällens natur- och kulturvärden, särskilt det biologiska kulturarvet: Jokkmokk kommun, Gällivare kommun, Norrbottens län.* Arkeologisk rapport 2008:2.

Atalay, Sonya. 2006. Indigenous Archaeology as Decolonizing Practice. *American Indian Quarterly*, Vol. 30. No. ¾. Special Issue: Decolonizing Archaeology (Summer- Autumn, 2006). Sid. 280-310.

Banks, James, A. 2004. Multicultural education: Historical Development, Dimensions, and Practice. I: J.A. Banks (Red.) *Handbook of Research on Multicultural Education.* San Francisco.

Barsch, Russel Lawrence. 1999. Indigenous knowledge and biodiversity. I: P. Darrell Addison (Red.) *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity.* London.

Baudou, Evert 1997. *Gustaf Hallström: arkeolog i världskrigens epok.* Natur och kultur. Stockholm.

Bergstrand, Ingrid & Spik, Petter. 1998. *Badjelánnda – Sarek kulturlandskap.* Duoddaris 12. Rapportserie. Ájtte. Jokkmokk.

Bergström, Grete Gunn. 2001. *Tradisjonell kunnskap og samisk modernitet – en studie av vilkår for tilegnelse av tradisjonell kunnskap i en moderne samisk samfunnskontekst.* Institutt for pedagogikk. Universitetet i Tromsö.

Bernstein, Basil. 1996. *Pedagogy Symbolic Control and Identity. Theory, Research, Critique.* London.

Bernstein, Basil. 1999. Vertical and Horizontal Discourse: an essay. I: *British Journal of Sociology of Education.* Vol. 20, No 2. Sid. 157-173.

Dunfjeld, Sigbjørn.1993. Tradisjonell samisk kunnskap og samisk forskning. I: *Traditionell samisk kunskap och forskning.* Diedut nr 5/1993. Kautokeino: Nordisk Samisk Institutt.

Fossum, Birgitta & Norberg, Erik. 2012. Reflektioner kring dokumentation av traditionell kunskap och arkeologi på sydsamiskt område. E. Ljungdahl & E. Norberg (Red.) *Ett steg till på vägen. Resultat och reflexioner kring ett dokumentationsprojekt på sydsamiskt område*

2008-2011. Gaaltije – sydsamiskt kulturcentrum. Östersund. Sid. 8-31.
Grundberg, Jonas, 2000. *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag: En introduktion till kulturarvsförvaltningens teori och praktik*. Göteborg.
Helander, Elina. 1997.Traditionell samisk kunskap som resurs – nya perspektiv. I *Árbevirolaš sámi diehtu. Traditionell samisk kunskap*.
Inga, Berit. 2007. Reindeer (*Rangifer tarandus tarandus*) feeding on lichens and mushrooms; traditional ecological knowledge among reindeer-herding Sami in northern Sweden. *Rangifer*, 27(2): 93-206
Inga, Berit. 2008. *Traditional ecological knowledge among reindeer herders in northern Sweden*. Sveriges lantbruksuniversitet.
Jannok Nutti, Ylva. 2010. *Ripsteg mot spetskunskap i samisk matematik. lärares perspektiv på transformeringsaktiviteter i samisk förskola och sameskola* . Diss. Luleå tekniska universitet.
Kuoljok, Kajsa. 2011. *Traditionell ekologisk kunskap om markanvändning i Laponia*. Rapport. Duoddaris 25. Dokumentation och forskning från Ájtte. Jokkmokk
Kuojok, Kajsa. 2012. *Samiska växter i Laponia = Sáme sjatto Laponian = Sámi šattut Laponias*. Ájtte. Jokkmokk.
Lantto, Patrik. 2008. "Att det för lapparne skulle vara likgiltigt hvar han flyttade": tvångsförflyttningar som problemlösning i svensk samepolitik. *Människor i norr : samisk forskning på nya vägar*. S. 141-166
Lantto, Patrik. 2010. Att leva sitt liv på "fädrens vis": Stig Wesslén och samefrågan. (Red.) E. Mårald & C. Nordlund. *Kamerajägaren. Stig Wesséns skildringar av naturen och det samiska*. Kungl. Skytteanska Samfundet. Umeå. Sid. 159-173.
Manker, Ernst. *De svenska fjällapparna*. STF:s handböcker om det svenska fjället 4. Stockholm.
Manker, Ernst. 1953. *The Nomadism of the Swedish Mountain lapps. The Siidas and their migratory routes in 1945*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
Nordin-Jonsson, Åsa. (Red.) 2010. *Árbediehtu: samiskt kulturarv och traditionell kunskap* . Sametinget, Kiruna & Centrum för biologisk mångfald, Uppsala. CBM:S skriftserie nr 43.
Ojala, Carl-Gösta. 2009. *Sámi prehistories: the politics of archaeology and identity in Northernmost Europe* . Diss. Uppsala : Uppsala universitet.
Ryd, Yngve. 1999. *Renmjölkning och mjölkvallar: Jåhkågasska sameby : Jokkmokks socken, Jokkmokks kommun, Lappland, Norrbottens län: dokumentation/intervjuer*. Ájtte Jokkmokk.
Ryd, Yngve. 2001. *Snö - en renskötare berättar*. Ordfront förlag. Stockholm.
Ryd, Yngve. 2005. *Eld. Flammor och glöd – samisk eldkonst*. Natur & Kultur. Stockholm.
Ryd, Yngve. 2007. *Ren och Varg*. Natur & Kultur. Stockholm.
Smith, Graham. 2000. Protecting and Respecting Indigenous Knowledge. I: M. Batiste (Red.) *Reclaiming Indigenous Voice and Vision*, Vancouver, Toronto. UBC.
Smith, Graham Hingangaroa. 2003. Kaupapa Maori Theory: Theorizing Indigenous Transformation of Education & Schooling. Paper presenterat under Kaupapa Maori Symposium, *NZARE/AARE Joint Conference*, Hyatt Hotel, Aukland, Nya Zeeland, December 2003.
Svanberg, Ingvar & Tunón, Håkan. (Red.) 2000. *Samisk etnobiologi: människor, djur och växter i norr*. Nya Doxa,. Nora.
Tobias, Terry N. 2000. *Chief Kerry's Moose, a guidebook to land use and occupancy mapping, research design and data* collection. Canada.
Tunón, Håkan. 2004. *Traditionell kunskap och lokalsamhällen – artikel 8j i Sverige*. Uppsala: Centrum för biologiskt mångfald.
Usher, P. J. 2000. Traditional Ecological Knowledge in Environmental Assessment and

Management. I: *Arctic studies. 4, Cultural identity of arctic peoples* . Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
Utsi, Per Mikael. 2007. *Traditionell kunskap och sedvänjor inom den samiska kulturen: relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald.* Sametinget. Kiruna.
Åhren, Ingwar. 1988. Det samiska rummet. Åarjel.saemieh-Samer i sör. *Saemien Sijte. Årsbok* 3. Sid. 117-122.